

LEVEN! ZONDER OPLOSSING!¹

Bij deze dingen leeft men en in dit alles is het leven van mijn geest. Jesaja 38: 16

I

“De Here regeert!”, zo staat het telkens in de psalmen te lezen. [Ps. 146: 10] Dat is een vaste *stelling*, het is thetisch en polemisch: niét Baäl, niét de sterren, niét het Noodlot. Eigenlijk zijn die door het woord ‘regeren’ al uitgesloten, want men kan moeilijk van een beleid spreken bij onpersoonlijke machten.

De Heer regeert: dat is een diepe *belijdenis* – op grond van de openbaring in Israël en in Christus. Als algemene waarheid aangaande de verhouding van god en wereld kan het niet gelden. Baäl regeert niet maar, als men het in een verhevener religie zoekt, ook Brahman niet.²

De Heer regeert: dat is een *lied*, een lofzegging. Het klinkt uitdagend, het zingt verrukt. Uit de gemeente, uit de enkeling in de omvatting van de gemeente gaat het de wereld over tot ordening van onze verwarde ervaringen, tot bevrijding uit onze angsten, tot bevrediging van de woelende fantasmen.

De Heer regeert: dat is, als men wil, ook een *dogma*, het dogma van de voorzienigheid, waarbij onderhouding, begeleiding en regering onderscheiden worden. De schepping wordt bewaard. God de Heer bestaat samen met haar, in haar, door haar werkend. God de Heer regeert haar, voert haar tot het bestemde doel. De Heer regeert, dat is de spits van de leer van de voorzienigheid.

Hoe ver staat dit zinnetje van ons tegenwoordig bewustzijn af, van ons werkelijk *levensgevoel*. Het staart ons aan als een fossiele kop. Het wekt een sfeer als waarin een spook langzaam voortschrijdt zonder de aarde te raken, het is als een verschijning uit andere gewesten, intredend in onze wereld zonder er deel aan te hebben.

Geen wonder! Wij hebben immers veel doorgemaakt en meegemaakt en de vermoënis is in ons bloed tot verbittering bezonken. De aardbeving in Lissabon, die Voltaire zo ontstelde als een uiterst probleem³, is voor ons slechts als een kleine uitslaande brand die ons gemeld wordt uit een of andere dagelijks gebombardeerde stad, waarin wijd en zijd telkens opnieuw een wijk in lichterlaaie staat.

Natuur en geschiedenis moeten we in de koude trekken van een gelijkmoedige observatie buiten ons gemoed stellen om niet uit te breken in jammerklachten, die wij bovendien in onszelf verachten zouden en ten onder moeten brengen.

De Heer regeert: wanneer dit niet een formele uitspraak is om aan te duiden dat er in en ondanks alle chaos toch orde blijft, wanneer we – merkwaardig! – onwillekeurig met ‘de

¹ Preek gehouden op 17 september 1950 in de Amsterdamse Willem de Zwijgerkerk. Gepubliceerd in *Feest in de Voorhof*. Amsterdam: Holland 1951, 137-164. Overgenomen uit *Verzameld Werk 13. Preken*. Kampen: Kok 2008, 574-596. Licht geredigeerd op spelling en interpunctie. Eindnoten zijn naar de tekst verhuisd tussen vierkante haken (Schriftverwijzingen) of naar voetnoten, aangepast of aangevuld waar nodig.

² Aan Brahma(n) besteedt Miskotte uitvoerig aandacht in een opstel uit 1921 over (de poëzie van) Adwaita (Johannes Dèr Mouw, 1868-1915). Zie K.H. Miskotte: ‘Adwaita’s Brahman’, *Verzameld werk 12* (1999), 195-231.

³ Na de aardbeving in Lissabon in 1755 was Voltaire er niet meer van overtuigd dat hij leefde in ‘de beste van alle mogelijke werelden’. Hij schreef erover in zijn *Poème sur le désastre de Lisbonne* (1756). De notie ‘de beste van alle mogelijke werelden’ is afkomstig uit Leibniz’ theodicee van 1710.

Heer' *zedelijke* kwaliteiten verbinden, dan moeten we de 'natuur' als het gebied van de koele of zwoele wreedheid uit onze gedachten zetten om de Heer met enig vertrouwen tegemoet te kunnen gaan. 'Natuur' doet het hart ten slotte verstarren.

Ook de gééstesgeschiedenis draagt trekken van wreedheid en de cultuur verslindt de levens van de duizenden en tienduizenden om een glans te verspreiden voor enkelen, terwijl ook deze bevoorrechten niet tot vreugde komen maar veeleer tot wanhoop over de zin van alle arbeid die de voortgedrevenen arbeiden onder de zon! [Pred. 1: 3, 2: 22, 3: 9]

Wij vervallen in herhalingen, we vervelen en prikkelen elkaar door de woorden die we zoeken voor de chaos waarin we worden ómgevoerd, waarin geen these, geen belijdenis, geen lied, geen dogma standhoudt.

Zal ik spreken, al was het maar aanduidenderwijs, van de hel van de concentratiekampen?

Zwijgen wij liever, omdat de gedachte eraan verschroeit en de woorden eraan breken.

Maar breder: het spel van de hormonen, de erfelijkheid, de wangedrochten die uit de paring van de mensen voortkomen, de debielen, de gekneusden! – De orde, het beleid van God!

Maar dieper: de *onoplosbare conflicten* die met het mens-zijn gegeven zijn en waaraan wij ons vertellen, terwijl ons onvermogen ons nog als schuld wordt aangerekend!

In die onoplosbaarheid van *onze situatie*, waarin ons verstand groeit tot vlijmende scherpte om des te scherper te zien dat we de wereld waarin we geworpen zijn⁴ niet overzien, niet aan kunnen, terwijl het ons evenmin vrijstaat het op te geven, ja te midden van die ontreddering zal het in ons knagen als een verraad aan het leven, als we niet voluit, positief en... opgewekt voortleven en voortwerken tot de dood ons vrede brengen zal.

De Heer regeert (!) over en in de wereld, over en in onze wereld, als een die, ach, misschien zélf de zaak *niet aan kan*, wie het Al boven het hoofd gegroeid is, die tragischerwijze moet blijven zetelen boven het gewoel van de elementen die Hij geroepen heeft en niet meer beheerst.

Zulke gedachten zijn eigenlijk minder gedachten dan kreten (of ook gesputter!): echte of onechte? Uit eigen beleving of rancuneus nagepraat? Maar in geen geval zijn ze ons vreemd en zelfs het gesputter komt uit een lichte pijn voort.

Mogen we één nuchtere correctie in deze affectieve reeks aanbrengen? Het gaat in alle massale en catastrofale lotsbedeling ten slotte om het leven van de *enkeling*, de enkeling in zijn leven, de eenzame in zijn geest, de mens in zijn dood en doodsdroefenis. Duizenden sneuvelen, dat is: duizenden malen sneuvelt een mens, een enkeling, en gaat de grenzen over, één uit allen, één voor allen, één gelijk allen.

Ik denk aan Thornton Wilders boek *De brug van San Luis Rey*.⁵ Het verhaal van vijf mensenkinderen, die vrijdagavond 20 juli 1714 samen de dood vinden. Een hoge hangbrug in Peru, van latten en gedroogde wingerdranken, stort in en zij worden samen in de afgrond te pletter geworpen. Broeder Juniperus, een Italiaans franciscaan, als missionaris toevallig daar in de buurt, komt niet los van de vraag: waarom gebeurde dit toen en zo met deze vijf mensen? Hier kon de theologie *exact* worden, meende hij, als men de innerlijke feiten wist, als in een psychologisch laboratorium moest het mogelijk zijn de doopceel te lichten van

⁴ Term uit het existentialisme om de absurditeit van het bestaan aan te geven.

⁵ Thornton Niven Wilder: *The bridge of San Luis Rey*. New York: Grosset z.j. (1927). [3340]

deze levens en hun noodzakelijke, verdiende of bevrijdende einde. En dan geeft Wilder het leven van die mensen, één voor één. Zo is daar de oude markiezin, met haar haat tegen haar dochter, die zich juist begint te wenden naar een milder houding, na jaren en jaren van verharding, van een liefdeshaat die als een verdoemenis bij levenden lijve voortvrat in haar levensmerg. Toch: dat deze vertedering van het hart hét ogenblik was om over te gaan in een andere wereld, het blijft een vermoeden. Het blijft tenslotte voor andere uitleg vatbaar. Is het *regering*? Hoe is regering denkbaar in het voor ons besef onontwarbare geheel van toevalligheden en noodwendigheden reeds in ons eigen innerlijk? En als het ondenkbaar is, waarom zouden wij het dan aannemen? En voor zover het denkbaar is, waarom zouden wij met deze vaagheid genoeg nemen, waarom kunnen we de zin niet concreet aanduiden? De binnenste geschiedenis van onze ziel is niet minder in de situatie en in het spel van de elementen betrokken dan de 'natuur'.

Is het geen *willekeurige* regering, een machtige dictatuur die niet beantwoordt aan het recht en aan de vrijheid? Want wat komt daarvan terecht? Faalt de wijsheid niet zienderogen? Om van de gerechtigheid en het rechtsherstel niet te spreken! Worden we wijzer? Worden we zuiver gestraft? Groeit een mens geestelijk bij het ouder worden? Wat is de intrige van heel het innerlijke drama? Heeft het leed kracht tot heiliging?

Is het geen *boze* regering die met grote intelligentie een eenheid nastreeft, maar een onmenselijke eenheid, of een voorlopige eindstand van waardeloze allure, waarbij de leegte van de dingen ons huiveren doet – een spel dat eindigt om opnieuw te beginnen, een bewust-voortgestuwde 'eeuwige wederkeer'⁶?

Wij zoeken een oplossing voor onze vragen, raadselen, raadsel-vragen. Niet licht worden wij zó stomp dat we deze voorgoed kunnen begraven. Maar van een stelling, een belijdenis, een lied, een zekerheid als 'de Heer regeert' menen we allen mijlen verwijderd te zijn: daarvoor is *enig* bewijs nodig uit rede of ervaring. En werkelijk, er is ons wel iets aan gelegen!

Een oplossing! Een verklaring of opklaring! Bij ogenblikken schijnt ons juist in deze dingen waar te zijn wat de ouden over de hele linie voor ogen hielden, namelijk dat *kennis heil* insluit, dat een bepaalde kennis een bepaald heil, een bepaalde bevrijdende, louterende werking meebrengt, meebrengen moet. Zo érgens, dan geldt hier: kennis = heil.

Om te beginnen persoonlijk, pars pro toto: als we werkelijk, ook al zou het beschamend zijn voor ons zelfbesef, de sleutel vonden van de *dagen onzer jaren* en kennis verwierven van onze eigenlijke, deels verholde *biografie*, van ons leven zoals het feitelijk neergeschreven is op de aarde en afgedrukt staat in onze herinnering – dan zou er licht komen.

Dan verder van daaruit: dit kleine leven van ons blijkt immers op duizenderlei wijze met het grootste en massiefste, met het meest verhevene en het zwartste duister verweven. Gaat de weg niet van binnen naar buiten, van het bijzondere naar het algemene? Wanneer we hier in het klein een redelijk beleid vinden kunnen we veronderstellen dat het ook in wijder verband zo zal zijn: de lichtkring verbreedt zich.

We trachten al het gebeurde in te passen in een zinrijk verband met óns leven, ook het verre en vreemde, ook het koersverloop, ook het verlies van de Nederlandse koloniën, ook het feit dat de penicilline te laat werd gevonden om onze vriend van de dood te redden – het gaat

⁶ De notie van de 'eeuwige wederkeer' speelt een belangrijke rol in de filosofie van Friedrich Nietzsche (1844-1900).

ons ten diepste aan!

Zin wordt bepaald door *doel* en we stellen ons onbewust steeds weer een '*eschaton*', een laatste trefpunt, een bijzonder 'verdwijnpunt' voor waarheen de lijnen van ons en onze wereld – zij het om te beginnen onze binnenwereld – tenderen.

Nu is het wel duidelijk dat blinde natuurkrachten, het domme lot, het stomme toeval redelijk gesproken voor een redelijk mens het ónzinnigste zijn – en algemeen gesproken zal men dan ook zoets als wereldrede, wereldgrond, wordende God, tragisch proces onder metatragisch licht⁷ ontwerpen. Dat eert de mens: hierin betoont hij zijn menselijke waardigheid en openbaart hij de hoge eenzaamheid van zijn wezen, de aristocratie van zijn ingeboren aard. Daarom zijn de adjectieven 'blind', 'stom' enzovoort meestal invectieven van de beledigde geest, vanuit zijn persoonlijke teleurstelling. En daarom staan we voor een groot *verraad* wanneer deze woorden: 'blinde' natuurkracht, 'stom' toeval, niet meer met smart maar in een toon van triomf, niet als een klacht maar als een lichtend... inzicht worden vóórgedragen. Het valt intussen te betwijfelen of die toon ooit helemaal echt is.

Hier komt het wéér op de *enkeling* aan! De enkeling als rede-wezen zoekt een oplossing voor zijn beleven. Geheel afgezien van het willekeurige van de voorgedragen concepties, geheel afgezien van de geforceerde versimpeling, het gewrongene van de redeneringen en het veelszins tegenstrijdige van deze alomvattende meningen – de mens, de enkeling voelt zich onrecht en misbruikt, om niet te zeggen verkracht door iedere restloze inschakeling in een totaal-verband. Hij wil niet óndergaan in het collectivum, ook niet in de kosmos, zelfs niet in de abstracte eeuwigheid. Maar onbegrijpelijk is het (het eigenlijke '*trahison des clercs*'⁸), wanneer de 'intellectueel' zich nogal makkelijk *schikt* in de gelijkschakeling van de geest onder de (veronderstelde) terreur van de 'blinde' natuur en zich invoegt onder een 'stom' toeval.

Zeker, er zijn er nog die zich blijven verzetten en verzet betekent hier: wijsbegeerte, betekent dat de ontledigde intellectueel *weer gaat vragen*, vragen of hij zich in zijn persoonlijk leven niet te vroeg heeft overgegeven aan de collectieve, ontmenselijkte consequenties van het blote verstand. Maar – wonderlijk! – ook de filosofie kan met de beste wil van de wereld niet rekenen met de... mens, met de enkeling, met de dood van de mens, met het lot van u en mij, met de persoonlijke smart. Wonderlijk dat zelfs in dit realistisch retireren op de stellingen van onze ervaring de filosofie *niet* met ons meegaat. Zoals de filosofie *de engel uit de dood* wil wegnemen door 'de mensheid' eeuwig te laten leven of de Idee of 'God', zo wil zij het donker van ons lot wegnemen door het donker als schaduw áán te brengen in een harmonisch panorama waarin wij zelf als zelf niet meer voorkomen.

En zoals de wijsbegeerte, glimlachend boven de angst voor een even onvoorstelbare als onvermijdelijke totaal-vernietiging, naar een of ander '*Jenseits*' verwijst waarvan de mens niets weten wil en waar hij nooit naar verlangen zal, zo verwijst zij naar een Al-verband, een

⁷ De 'wordende God' is een toespeling op de processtheologie van de Brits-Amerikaanse filosoof, natuurkundige en wiskundige Alfred North Whitehead (1861-1947). Het 'metatragische' is dat wat mogelijk wordt als het tragische overwonnen wordt. Het denken in meta-begrippen ontleent Miskotte aan Rosenzweig. Zie ook voetnoot 9.

⁸ Verwijzing naar het geruchtmakende boek van Julien Benda: *La trahison des clercs*, waarin hij de intellectuelen verwijt dat zij verworden zijn tot 'klerken'. Paris: Grasset 1927.

zin-grond en zin-afgrond, waarin mét onze vragen ook onze vreugden, allereerst de vreugde van ons onherhaalbaar bestaan, gesmoord worden.⁹

II

En nu zijn er velen die menen dat de stelling, de belijdenis: ‘de Here regeert’, iets *oplost*. Men spitst de oren, men meent van verre iets van de harmonie van de sferen te horen. Dit menen de vromen ook wel bij tijden! God regeert. Maar dat is geen algemene waarheid! Inderdaad, het klinkt menselijk, religieus, troostrijk. Deze klank is evenwel alleen zuiver voor zover het woord ‘God’ gevuld is. En dan nog is het onbevredigend, want het concrete wordt er niet door geraakt, daarvoor is de troost toch weer te algemeen. Het is weliswaar geen algemeen leeg begrip, maar het blijft toch een *algemeen* gevuld geloof. Ook zo blijft de menselijke existentie secundair en de algemene rede, zij het de vrome, blijft primair. Het klinkt dichterbij: we laten de wéreldregering daar, we speuren naar de bedoeling die God heeft met ons *persoonlijk* leven in ons *persoonlijk* lot – en toch blijft het een algemene, gelovige uitspraak, die ons meestal ‘niets zégt’.

Men overschat op een afstand wel zeer de kracht van zulke algemene betuigingen. Hebben vooral de niet-gelovigen niet soms een *jaloerie* in zich ontdekt? En inderdaad: er is een zeker houvast in de duizeling van de lege overmacht, indien men zou kunnen zeggen: God de Heer regeert. Nietwaar? In uren van depressie en deemoed zou menigeen zeggen: als ik dát zou kunnen geloven, nu dan zou ik weer voluit kunnen leven en ‘een heel eind verder’ zijn. Het is een vergissing. Het lijkt er eerder op dat met deze these: ‘God regeert’ juist het recht op *vragen* wordt afgesneden. En het ongelukkige is dat wij zo moe kunnen zijn in geest en hart dat het ons helemaal ontgaat wat er eigenlijk gebeurt wanneer wij op deze wijze vroom een ‘oplossing’ aanvaarden. We zouden dan het wereldraadsel gaarne eindelijk uit handen geven om over onze eigen geschiedenis en haar vragen tot klaarheid te komen.

Een oplossing? – Maar dan hebben wij alle zuiver beleven uit zijn voegen gelicht! Door een beminnelijke vergissing, door een slaperige, slappe reactie. Dat God regeert betekent toch, zodra het *ernst* wordt in ons leven, dat we in plaats van te gaan slapen ontwaken tot de kennis dat de ‘vulling’ van de vocabel ‘God’ nu ook wil worden onderkend en geprezen in de werkelijkheid, die de ruimte is voor de Ontmoeting, keer op keer. Juist dan, als we ons terugtrekken op het menselijke, persoonlijke drama, zullen we toch onmogelijk de macht als macht, het feit als feit, het leed als leed kunnen aanvaarden zonder het woord ‘God’ te ontledigen! Van tevoren, als stélling, als apriori-oplossing te zeggen dat de Heer, althans de Heer de goede heerser over ons leven is, is te gemakkelijk.

Een oplossing? – Integendeel! *Omgekeerd*, het probleem komt juist óp. De regering is de vooronderstelling van de vraag, is juist de suppositie van ons leed, en als wij dit echt geloven zouden, zouden we pas recht in de vragen geworpen worden.

Wie niet gelooft heeft ook niets te vragen: de atheïst of de principiële scepticus houdt geen probleem over. Maar wie zo in het algemeen gelooft die ziet: het zinrijk verband is wel gesteld en het doel, maar de aansluiting aan de lotsbedeling van zichzelf en de ander blijft ondoorgrondelijk. Het *persoonlijk waarom* gaat zich nú eerst in volle, ontembare kracht

⁹ De laatste twee alinea’s zijn een zeer directe verwijzing naar de eerste bladzijde van Franz Rosenzweigs *Der Stern der Erlösung* (1921).

verheffen. Als het echt is, dit algemeen belijden, komt men in grenzeloze moeite. En ja, men zal moeten zeggen: het is voor het geloof *nog moeilijker* tot een oplossing te komen en daarin vrede te vinden. Want ‘de Here regeert’, dat is ook maar een wóórd als het niet in het leven bevestigd wordt. Weliswaar hebben we nu het algemene begrip: ‘er wordt geregeerd’ of “alles Wirkliche ist vernünftig”¹⁰ achter ons gelaten, maar met een algemeen geloof kunnen we evenmin leven als met een algemeen begrip.

III

Dit is immers het grote van het Oude Testament: de ontevredenheid, de onrust, de aanklacht, de opstand *juist op grond van de veronderstelde Godsregering*. Job en Prediker en Asaf¹¹ en de Klaagliederen van Jeremia: dat is het omgekeerde van de angst, de angst die via het naturalisme en vitalisme is uitgemond in het existentialisme van velen in het heden. Het gaat er niet om zich voor de Chaos te bergen in een ‘authentiek’ leven. Het is niet de *angst* die de geest voortdrijft, het is de bedrogen liefde die het hart uitdrijft tot verzet.

Men ziet het aan het boek Job. Dit *vooronderstelt* wel de algemene geloofswaarheid dat de Heer regeert, het veronderstelt juist die stelling als belijdenis, dat dogma als lied. En wanneer de aangevochtene bezwijken gaat, omdat hij geen houvast vindt voor zichzelf, zie dan komt hij niet in de werveling van de angst, dan blijkt integendeel die geloofswaarheid de *grond* van het *verzet*, het bovenmenselijke, uitdagende verzet waar de wetenschap om lacht, dat door de filosofie wordt neergeslagen en dat door de theologie-van-de-voorzienigheid wordt getemd. Maar o wonder en aangrijpend verschijnsel: de beklemming van de angst (die voortkomt uit de verdringing van de vragen) vinden we in Job volstrekt *niet*. Daar is geen angst, omdat er *ruzie* is! Omdat het nog zin heeft te twisten met God, persoonlijk, over wat hem tégen is, de enkele, verwarde, wanhopige mens, die van het algemene geloof uitgaat. En daarom, verdwaald in zijn nood, verrijst de eenzame man... en protesteert.

Merkwaardig, *als* er ‘angst’ is, is het een bepáalde vrees, de vrees van het kind om vader te verliezen, vader en moeder niet meer te begrijpen. Zoals bij *Hizkia*, in het lied dat hij zong na zijn dodelijke ziekte¹²: bij hem is het niet de vraag of God bestaat, of Hij macht heeft, of Hij rechtvaardig is, maar hoe het zinrijke verband door God, door God zélf verstoord kan worden, ‘afgesneden’ kan worden. Want het zinrijke verband, het doel van de regering van God is simpelweg: leven! – allereerst en telkens van voren af aan: leven op de aarde, het goede leven voor Gods aangezicht. Leven! Niet ‘in harmonie met het oneindige’, maar in verband met Hem van wie gezegd is dat Hij, juist Hij – niét Baäl, niet de Wereldgrond – ‘regeert’. Omdat *Hij* regeert, juist daarom kan men er niet onderuit maar moet men, hoe dwaas het ook schijne, Hem rekenschap vragen, Hem de kinderlijke vraag voorleggen of Hij dit nu werkelijk bedoelt, of dit nu het leven is dat Hij voor ons bestemd heeft, of dit nu het leven is waarin Hij gekend en verheerlijkt wil wezen, of dit nu werkelijk geméénd kan zijn. Merkwaardig dat in de Bijbel de liefde voor de goedheid van het leven zó sterk is dat de leer

¹⁰ Hegels befaamde uitspraak in het voorwoord van zijn *Grundlinien der Philosophie des Rechts* (1821): ‘Was vernünftig ist, das ist wirklich; und was wirklich ist, das ist vernünftig’.

¹¹ Asaf is de dichter van de zogeheten psalmen van Asaf: Ps. 73-83. Ook Psalm 50 staat op zijn naam.

¹² Jesaja 38. Het verhaal van koning Hizkia begint in Jesaja 36. Overigens is wat Miskotte in deze preek over Hizkia’s lofzang zegt gedeeltelijk afkomstig uit de preek ‘Levensliefde’, ook in de bundel *Feest in de Voorhof*.

van de loutering door het lijden er nauwelijks een rol speelt. Een door God ondernomen opvoeding om het rebelse vlees te doen versterven, een catharsis van de onreine ziel door de wonden die het leven ons slaat, heeft er geen enkel accent van noodwendigheid, van methode. Het is onbegrijpelijk hoe een overigens klaar en diepzinnig rooms schrijver kan zeggen: "Het is een der kentekenen van het ware geloof, dat er voor de gelovigen geen probleem van het lijden bestaat. Zij lopen het noch met hun verstand noch met hun wil uit de weg, maar weten er weg mee, ja, zij zoeken het op... En zien zij iemand, die een zondig mens was als zichzelf, in zware beproevingen, dan zeggen zij: hij heeft zijn vagevuur op aarde".¹³ Maar het is volkomen begrijpelijk dat deze zelfde auteur, gelijk zovelen, van Job dan ook niet spreekt tenzij over... zijn geduld! Ja ja, het jobsgeduld, dat gaat maar dóór, dat praat men elkaar na, met of zonder Bijbellectuur, terwijl het klaar als de dag is dat Job brandt en laait van óngeduld, dat hij dwingt om een persoonlijk antwoord en dat hij pas stil wordt als de Heer hem geantwoord heeft, terwijl er geen spoor van stilte ontstaat door de redematies over vergelding, loutering en opvoeding, gehouden door de vrienden die hem kwamen troosten.

Hoe komt het toch dat de Schrift zoveel ruimte laat aan het biddend twisten, aan de 'onredelijke' drang het eigen lot niet als geval onder de regering van God te zien, maar als geval van zijn persoonlijke bemoeienis? Is het niet omdat de Here-die-regeert pas gekend wordt door het wóórd, door de taal van Hart tot hart? En zo gekend wil zijn als de (hoe vaak ook onbegrepen) vertrouwde leider van ons leven?

Hoe komt het toch dat de Bijbel ons meest intieme en meest naïeve denken bijvalt? Dat hij niets moet hebben van alle hoogdravende vergeestelijking en hoogmoedige zelfprijsgave aan de stromen van het Al, het onderduiken van de enkeling in het beneden- of bovenpersoonlijke? Is het omdat dat Bijbel zelf zo naïef is en de enkeling overschat, opschroeft, hem wijsmaakt dat hij, nieteling, belangrijk is en dat om hem de wereld draait? Of is het omdat God als 'onze God' verschijnt?

Het komt doordat de Bijbel er wéét van heeft dat de schepping ons concreet aangaat, niet slechts in abstracto, als feit of voortgezet werk. De schepping is slechts ten volle schepping door haar *binnenzijde*: de nu en hier geschiedende liefde van God, de van dag tot dag bevestigde trouw Gods. Het is omdat de schepping, dus het leven, altijd de ruimte is en blijft voor het Verbónd, dus voor het leven met God. Hij wil gekend en geprezen zijn als 'onze God'.

Er kan geen theorie zijn die oplossingen geeft, zelfs de theorie van de theologie kan slechts *verwijzen* naar het gebeuren van het Woord, van het gerichte, persoonlijke Woord in het persoonlijke, geopende leven. Het bestaan zelf is nog niets, het feit zelf zégt nog niets, ook niet als we alle zijnsorden en alle feiten tussen haakjes plaatsen en er een groot plusteken voor zetten, namelijk: de Heer regeert. Het regeren staat in de 'tegenwoordige tijd' – gelijk mijn eigen kleine, geopende, wondbare existentie staat in de tegenwoordige tijd. Hier of nergens moet de Tegenwoordigheid blijken. De mens heeft zeker niet het 'recht-op-geluk', maar in de tegenwoordige tijd is hem de *belofte* gezegd dat hij leven zal.

Nu, leven als zodanig is nog niets, het moet verstaan worden als het nu en hier, zo en niet anders, door God gegéven leven, in goedheid, maar ook in gerechtigheid en ook in wijsheid

¹³ Herkomst citaat onbekend. Wat het onderwerp betreft wellicht van Anton van Duinkerken.

gegeven leven: gave van de goedheid die *nu* regeert, gave van de gerechtigheid die *nu* ordenend ingrijpt, gave van de wijsheid die nu met het *fijnste beleid* bezig is met mij, in mijn leven.

Wat is 'klein' en wat 'groot'? Beleef en onderga ik niet, onvervangbaar op mijn plaats, de *schepping* en de *voleinding* en het ganse drama van de geschiedenis tussen dit begin en dit einde? Wat is 'ver' of 'nabij'? Is het heden, het wonder van mijn dag niet het meest nabij door zijn *wé*rkelijkheid en het meest veraf door zijn onherleidbaar karakter, zijn onpeilbaar-vreemde herkomst uit de verte?

En nu is het toch onze bestemming en onze roeping om de goedheid als goedheid te ervaren, de gerechtigheid als gerechtigheid te ondergaan, de wijsheid als wijsheid te verstaan. "Bij deze dingen leeft men en in dit alles is het leven van mijn geest." Op dit 'primitieve' komt het aan!

Alle leven is leven voor God, met God, tegen God. Doodgaan is verdwijnen voor het aangezicht van God. Het zijn zélf is de goedheid: de schepping *is* en: de schepping is *goed*, dat is een en hetzelfde! En de schepping van mijn dag geschiedt, voltrekt zich in dit heden, mij ten goede.

De regering van God is dus het meest met de handen te tasten omtrent de levensgrens: in alle levensvormen als voortekenen van puur leven, in alle doodsvormen als voortekenen van puur dood-zijn, in de "uitgangen van de morgen en van de avond" (Ps. 65: 9).

Dat de Heer regeert is wel een dogma, een apriori, een vooronderstelling en, als u wilt, een religieuze zekerheid. Wat dit nu en hier mij te *zeggen* heeft in dit of dat lot, in deze opgang ten leven of in deze neergang in de richting van de dood – *dat* is de vraag! Voor het 'wereldprobleem' vragen wij geen directe oplossing, zoveel te meer moeten wij vragen naar wat deze of gene wending van ons lot ons, hier en nu, te zéggén heeft.

De '*ingressus*' en de '*egressus*', de 'ingang' en de 'uitgang' van ons leven zijn van dag tot dag *actueel*:

*Heer, doe mij spoedig ademhalen;
Wil mijn bezweten geest bestralen;
Verberg m' Uw vriend'lijk aanschijn niet.*

En:

*Gij zijt, zolang ik leef, mijn deel,
Mijn God, Wien ik mij aanbeveel.¹⁴*

De Here regeert, dat is: Hij doet leven en sterven!

Leven in duizend graden! Zie deze hiërarchie van heerlijkheden, hoogmomenten, heilige getijden.

Hij doet sterven op honderd wijzen! Hij zegt: keer weder, gij mensankind! Zie deze negatieve hiërarchie, zie deze spreiding van wegen in de duisternis! En daar middenin: Hij is in dit alles met ons *bezig*, Hijzelf, persoonlijk, richtend en reddend, opdat we léven zouden, niet

¹⁴ Resp. uit psalm 143, vers 7 (1773) en psalm 142, vers 5 (1773).

eindeloos, maar voor zover en zolang het Hem behaagt, opdat we leven zouden oneindig-tevreden met het heden. Want hoe het ook ga: wij moeten het er intussen niet voor houden dat het leven 'toch slechts eindig' is. Wij moeten leven alsof dit het eeuwige leven, het enige is, namelijk voor zijn Aangezicht.

*Wanneer ik sterven zal, weet God,
en hoe ik sterven zal, weet Hij,
dit is van Hem. En slechts 't gebod
dat ik zal leven, is voor mij.*¹⁵

Zo is het in het lied van Hizkia na zijn dodelijke ziekte, toen hij begrepen had dat hij niet zozeer staatsman was als wel een mens en niet zozeer een vrome als wel 'vlees'. "Ik zal de Here niet meer zien in het land der levenden. Mijn levenstijd is weggevoerd; ik moet mijn leven afsnijden, God zal mij afsnijden; gelijk een kraan of een zwaluw, zo piepte ik, ik kirde als een duif." [Jes. 38: 11, 12, 14a] Hizkia had er niets aan te denken aan de menselijke situatie in het algemeen, hij had er niets aan in het algemeen te denken: de Heer regeert. Voor hem is het zeker dat God [aan] het leven de voorkeur geeft. Hij kan niet leven, gééstelijk, als hij het besef heeft dat God hem, vleselijk, onder zijn ogen laat worgen: "O Heer, *het worgen is over mij, sta borg voor mij!* Wat zal ik zeggen? Hij heeft het aan mij gedaan – en nu? ik zal al zoetjes voorttreden al mijne jaren!"¹⁶ Om dan uit te breken in de vervoerde kreet, met haast overslaande stem: "De levende, de levende, die zal U loven, gelijk ik heden doe". [Jes. 38: 19]

Dit schijnt een soort vitalisme! – en dat is het inderdaad.

Dit schijnt een soort onverschilligheid tegenover het Al! – en dat is het werkelijk. Dit is de rechte naïviteit!

Dit schijnt een soort egocentriciteit! – en dat is het inderdaad, namelijk die soort die ons door onze deelname aan het Verbond geoorloofd, ja geboden is willen wij het ons gegeven leven ernstig nemen in zijn kwaliteit van onherhaalbaarheid en onherroepelijkheid. Dat God de Heer 'regeert' kan ons eerst in de waan brengen van een heldere wereldbeschouwing, daarna in de nood, die althans voor het persoonlijk leven een antwoord, een 'oplossing' vraagt, maar ten slotte wordt het ons levend en waarachtig, zónder oplossing, in het ondervinden van de schepping aan *eigen lijf en leden*, aan de eigen ontmoeting met de dood en met de opstanding uit de dood. Eérsst zijn wij verzekerd en daarna verlegen en ten slotte stil van extase, die uitebt, als ik het zo zeggen mag, in een 'burgerlijke' verrukking, in een bedwongen, ingeplooid geestvervoering, een stille inkeer tot het wonder van het bestaan, een ingehouden lofzegging, een tot gestadigheid gestolde extase.

Wij zijn in de tijd, wij willen niet uit de tijd omdat het onze tijd, omdat het Gods tijd is, de tijd waaraan Hij deelneemt met zijn heilsdaden. We staan in de geschiedenis en wij willen er niet

¹⁵ Eerste strofe van het gedicht 'Wanneer ik sterven zal' (1930) van P. van Renssen (1902-1936). Zie *Nagelaten werk van P. van Renssen, Verzen/Aantekeningen/Aphorismen*. Amsterdam: De Beuk 1960.

¹⁶ Zie Jes. 38: 14b, 15. In de preek 'Levensliefde' zegt Miskotte over de vertaling van dit Bijbelvers (die duidelijk afwijkt van de Statenvertaling): 'Een nieuwe vertaling van Hizkia's lied tracht een woordspel uit het Hebreeuws weer te geven: alle dood is worgen, en alle leven berust op borgen'. Hij doelt dan op de *Verdeutschung* van Martin Buber en Franz Rosenzweig.

uit, omdat het de ruimte van de ontmoeting is met onze God.

“Here, *bij deze dingen leeft men* en in dit alles is het leven van mijn geest.” Er rust rijke zegen op het primitieve vragen.

Wij leven van de Liefde. Waar is de Liefde? In het feit van ons bestaan ‘naast’ Hem die alleen het leven heeft en het leven geeft! Nooit en nergens staat God in tegenstelling tot het leven, nooit wil Hij dat wij elders het leven zoeken. De God van Israël heeft niets van de ‘nijd van de goden’, de nijd van de goden jegens hen die op hun wijze evenzeer leven en gelukkig zijn als zij. Het gaat om het leven dat was vóór de dreiging en tijdens de dreiging en daarna: het gewone leven¹⁷, ja maar het gewone leven in het Verbond, krachtens de trouw van God. Dáárin wordt die eenvoud gevonden: *hoe komt het* dat ik nog leef? Nog nahuiverend van het Niet, waaruit God alle creaturen schiep en waarin ik dreigde verslonden te worden, spreekt het hart zijn dank, zingt het een nieuw lied.

Het gaat om het ‘leven van mijn geest’ – en het leven van mijn geest heeft *geen andere inhoud dan het leven* mij gegeven in zijn grenzen, dat wil zeggen zó dat het begrensde leven wederom begrensd wordt door God, die aan de grenzen, *juist* aan de grenzen mij zo nabij is geweest en steeds weer juist daar mij nabij zal zijn, zó nabij dat daar de grond voor alle twijfel onder mijn voeten weggetrokken wordt en de kinderlijke vrees verstilt.

Mijn ‘geest’ is het weten dat het leven alleen leven is “als het tot den dood ontroert”¹⁸, of beter: als het geleefd wordt in het samengaan van dit besef aangaande de intocht en aangaande de uitvaart, onze persoonlijke geboorte en dood – en leven.

En die twee, die twee-eenheid, mijn ‘leven’ en mijn ‘geest’, leven uit ‘deze dingen’, deze feiten, dit gebeuren! Welke dingen? Zeker niet de ‘oplossingen’, zeker niet een algemeen begrip, evenmin een algemeen geloof! De bewaring, leiding, regering van God zijn present! Present in de bijzondere geschiedenis van mijn leven waarin ik op mijn wijze in het midden van alle dingen sta, op mijn wijze alle creaturen vertegenwoordigend voor God, voor Hem die de “bevrijding is van mijn aangezicht”, omdat Hij mij “bevrijdt door zijn aangezicht” (Ps. 42: 12, 6).

Er is geen oplossing dan verlossing, er is geen klaarheid dan presentie, er is geen uitzicht dan existentie. Er is geen antwoord dan het woord dat ons in het verdergaan gezégd is, gezegd wórdt, meegegeven wordt als goddelijke zekerheid. In het verdergaan zélf, gelijk een kind! Niet alsof de wereld God zelf was en in-de-wereld-zijn ident met in-God-zijn, niet alsof het lot de voorzienigheid zelf was en ons lot het klare schrift van Gods bedoeling – maar zo dat het ‘leven’ en het ‘leven van mijn geest’ precies zo zijde en keerzijde blijken als het zijn van de wereld en het goed-zijn van de wereld, precies zo zijde en keerzijde als schepping en Verbond.

IV

Zijn deze dingen, waaruit ‘men’ leeft, u reeds opengedaan? Hebt u al bemerkt hoezeer de wereldbeschouwing faalt – daar kan men niet uit léven! Hebt u al bemerkt hoe de wereldbeschouwing, ook de christelijke wereldbeschouwing, een vlucht is voor Gods hand?

¹⁷ *Het gewone leven* is de titel van Miskottes boek over het Bijbelboek Ruth (1939).

¹⁸ Slot van het gedicht ‘Goede dood’ van P.C. Boutens, in: *Stemmen*: ‘En alleen is leven leven / Als het tot den dood ontroert’. Amsterdam: Van Kampen 1907. [2219] In: *Verzamelde Werken*. Haarlem: Joh. Enschedé 1943, 234.

Niet de levenshouding – daar kan men slechts een houding in vinden – zal u ooit staande houden, want de houding die wij aannemen dekt zich niet met de verhouding waarin wij worden *gezet*. Niet de ‘oplossing’, minst van al een oplossing die ons ‘bevredigt’, maar het ‘nochtans des geloofs’ geeft die vrede en bij tijden die extase als van Hizkia. En het ‘nochtans’ – is het in wezen niet een ‘daarom’? “Daarom zullen wij vrolijk zijn”¹⁹, want wij mogen *léven*.

Leven! Maar niet leven zonder meer, op zichzelf, dat is: in ons-zelf. Leven in de omvatting van Hem wiens goedheid nu zegenend, wiens gerechtigheid nu richtend, wiens wijsheid nu in hoog en fijn beleid *nabij* zijn aan het hart, aan het hart dat *wéét* en dat daarom dubbel leeft! Het leven van ‘de levende, de *lévende*’! Van de denker – denken is danken –, van de *over eigen bestaan eindeloos verbaasde*, van de met siddering bevangen, met de doodshuivering van liefdesnachten gezegende mens, mens van vlees en bloed, mens met God in verbond. En nu is het ergens concreet bevestigd! ‘Ergens’: dat slaat op die dodelijke ziekte en die genezing, dat slaat op de grenzen die openbaar werden. Maar als het *érgens* is, geldt het overal waar het lot door het Woord wordt doorlicht.

‘Deze dingen’: het is het geheel van wat ons *overkomt* en wat ons *aanspreekt*, en dat zijn niet *twéé* gebeurtenissen, het is geen dubbele reeks: al zijn ze mogelijk zeer gescheiden in tijdsorde, ze horen bijeen. En zijn ze ook principieel *ónderscheiden*, ze zijn in het Woord van God *één* in zin, *één* in werking, *één* in wijsheid, *één* in liefde voor hen die het horen.

Wat ons ‘overkomt’ en wat ons ‘aanspreekt’: ze dekken elkaar in ons denken *nóóit* dan in benadering. Maar het weten *dát* ze bij elkaar behoren verrukt ons hart. En dit weten ontspringt niet aan onze theorie, het doorstraalt ons in en door de Tegenwoordigheid: het is de leven *en* kennis verlenende straling van die God die wij kunnen *áánspreken*. De *aanspreekbaarheid* van God bevat de belofte dat ons gelukkig of rampzalig lot ons een wereld van tekenen wordt, tot kennis van ons onvervreemdbaar zalig-zijn. “Here, bij deze dingen *lééft* men!”

Het Noodlot is vergaan, als een nachtmerrie. Baäl stortte van zijn door monsters gedragen troon. De vlucht in Brahman werd ons belet. Het beeld van ‘onze lieve Heer’ werd verbrijzeld. De ‘oplossingen’ werden als het kaf, dat de wind voor zich heen drijft [Ps. 1: 4]. De wereldbeschouwing werd onbewoonbaar. Er werd ruimte geschapen voor de klacht, voor de opstand. En God sprak tot ons en ‘deze dingen’ werden *zó* dat daarin ons leven ligt, dat daarin onze levensmoed bloeit.

Het gebeuren *zélf* is het antwoord. Wel verstaan: het gebeuren *áls* woord, opgenomen in de taal van God, in de onvergelykelijke intimiteit van zijn “verborgen omgang”.²⁰ Het woord, het nieuwe woord, het antwoord, het Godswoord, het liefdeswoord: dat maakt ons de regering van God voelbaar, persoonlijk, als het Hem behaagt ons tot het feest van het leven opnieuw te nodigen. “Bij deze dingen *lééft* men!” Het woord dat we nog niet verstaan of nauwelijks beginnen te verstaan, maar dat wij, voor zover wij horen, nooit ergens terzijde van of boven het leven horen of verstaan kunnen, doch altijd als een moment dat zich neerlaat in onze levensgeschiedenis en dat volstaat met er te zijn zoals het er is en dat zich vervult door te spreken zoals het *spreekt*. *Já*, bij deze dingen *lééft* men!

¹⁹ Gezang 57, vers 1 (1938). Ook de titel van een andere preek van Miskotte in de bundel *Feest in de Voorhof*.

²⁰ Zie psalm 25, vers 7 (1773).

Het is onbegrijpelijk. Men kan het alleen vergelijken met de kunst, het mysterie van de tegenwoordigheid, de vrede die van de schoonheid uitgaat, met de liefde voor het leven die ons voor een ogenblik ingegoten wordt, als een ontsteltenis en als een verrukking waar de schoonheid ons overweldigt. Een *kunstwerk* geeft geen antwoord op onze levensvragen, ook niet, júst niet als de kunstenaar een geestelijke overtuiging bezit en deze ook niet verbergt. Dat kan een enorme verrijking zijn, maar daarin ligt *niet* de verzoenende kracht van het werk, de kracht waardoor het kleine groot, het verwarde diepzinnig, het groteske verheven, het mislukte van een mensenleven als gerechtvaardigd verschijnt. De ontroering van de kunst is een anticipatie, of, als u wilt, ‘slechts’ een anticipatie: zij rechtvaardigt het leven zónder redelijke verklaringen te geven, zij is in zekere zin nog onmachtiger dan de filosofie. Maar intussen geeft zij veel meer antwoord dan wij in onze ‘oplossingen’ bevroeden. “Musik ist eine viel höhere Offenbarung als alle Philosophie und Wissenschaft”, schreef Beethoven in zijn dagboek.²¹ Het blijft echter een gebeuren voor onze verbeelding, zal iemand zeggen. Ja, maar toch een *beeld*, een weerglans van het leven dat goed ‘moet’ zijn, afgezien van ons begrip en afgezien van ons geloof. Zoals de kunst geen openbaring brengt door de vertolkte waarheden, maar door de niet nader te vertolken schoonheid, zo is het leven-zelf in het Wóórd, zonder uitleg, méér dan alle bij benadering juiste religieuze oplossingen. “Here, bij deze dingen leeft men”: het geeft ons een elixer dat ons verjongt, wij worden genezen van de gespletenheid tussen leven en denken, geloof en ervaring. Wij leven namelijk daaruit dat gebeuren en woord, gelijk zij één zijn in God, voor ons één *worden* in de geest, dat is in onze gerichtheid op God, onze oorsprong, onze toevlucht. Dit is het *evangelie* dat schepping en Verbond, dat geschiedenis en verzoening in God één zijn, dat mijn biografie en mijn komende zaligheid één zijn in God, één *worden* in mij. “De levende, de levende, die zal U loven, *gelijk ik heden doe.*” Wat ik doe is een waarborg dat ieder die levende leeft het óók doen zal, hoewel het anderzijds geen waarborg is dat ik voor mij het mórgen doe. Maar nu ben ik God lovende! De bewuste, de dubbel-levende, de door de dood beroerde, de levende wiens stem begint over te slaan: die zal U loven, die zal erkennen te staan voor het onherleidbare, het in zichzelf gefundeerde wonder: de vrijmacht van de Liefde. Loven! Niet om de oplossing – o nee, nee toch, laat ons niet alles bederven! – maar om ‘deze dingen’, omdat God zelf in verholen tegenwoordigheid het leven tot léven maakt. *Wie leeft looft*: dat is een wet! *Wie looft leeft*: dat is de belofte!

*'k Zal dan gedurig bij U zijn,
In al mijn noden, angst en pijn;
U al mijn liefde waardig schatten,
Wijl Gij mijn rechterhand woudt vatten.²²*

Dat de Heer regeert is zo weinig een theoretisch inzicht of een principiële geloof dat een mens weten moet van ‘deze dingen’ om het te kunnen zeggen in waardigheid.

²¹ ‘Musik ist höhere Offenbarung als alle Weisheit und Philosophie... Wem meine Musik sich verständlich macht, der muß frei werden von all dem Elend, womit sich die andern schleppen.’ Ludwig von Beethoven, brief aan Bettina (1810). Van Beethovens *Briefe* bestaan verscheidene uitgaven.

²² Psalm 73, vers 12 (1773).

Deze schijnbaar ingewikkelde wegen zijn we gegaan, moesten we gaan, niet omdat het leven zo ingewikkeld is, maar omdat uw en mijn leven ingewikkeld is gemáákt, en het is nu eenmaal een ingewikkeld werk om een ingewikkelde zaak weer los te wikkelen. Als we maar goed begrepen hebben dat dit alles geen andere strekking heeft dan namens God, in opdracht van God, ten bate van u *de vreugde te verdedigen* en u een féést te bereiden, zij het dan voorlopig in de voorhof, om u het evangelie te verkondigen dat de meest stellige nodiging bevat om het doodskleed van het moderne ‘levensgevoel’ af te werpen en het bruiloftskleed aan te doen dat voor u gereed ligt.

Er zou echter nog iets verzwegen blijven dat we móeten horen als we nog niet even aandacht gaven aan de *motivering* die Hizkia geeft voor zijn zekerheid dat ‘de levende, de levende’ God in Zijn regering lóven zal. Hij geeft twee redenen, ten eerste: “Gij hebt mijn leven omhelsd, omvagen” en ten tweede: “Gij hebt al mijn zonden achter U geworpen”. “Gij hebt mijn ziel, mijn levensvreugd liefelijk omhelsd”: ziedaar de wonderbare ervaring (Jes. 38: 17a).

Daarom omschrijft Hizkia het gebeuren dat hij, doodziek, niet stierf, ten slotte niet biologisch, psychisch, mentaal of wat u maar wilt, maar zó: God heeft in gunst, in sympathie, in solidariteit mijn leven, mijn ziel, mijn adem *omhelsd*. Het scheen mij dat Hij mijn leven met zijn leven wilde dekken tegen een gemeenschappelijke Vijand.

Uit dit ‘ding’, dit feit te leven betekent dat het nu uit is met onze afhankelijkheid van levenseis en levensbevrediging, want niet om zijn inhouden is het leven levenswaard. Wie daaraan denkt is de dood alweer vergeten, de grens en het wonder. Hoe vaak hoort men dat nog: nu weet ik niet meer waarvoor ik eigenlijk nog leef – niemand heeft mij nog nodig, of: ik kan dít niet meer en dát nog minder – mijn leven is eigenlijk afgelopen. Alsof het ooit uitsluitend te doen was om de prestatie! Alsof het leven leeg is, tenzij het voor iemand of iets nuttig kan zijn! Alsof ‘deze dingen’ op zichzelf... niets zijn!

“Gij hebt mijn ziel liefelijk omhelsd, dat zij in de groeve der vertering niet kwame.” Wie daaruit leeft kán niet meer eisend staan tegenover leven en dood, kan er niet meer naar streven om per se gelukkig te worden. Wie hiervan weet heeft komt in de oer-vreugd binnen, die zingt ook uit de diepten tot God, bij wie de vreugde is, die zingt op de wijze van Dmitri Karamasov²³ van onder de aarde, in de schachten van de Siberische mijnen, tot Hem wiens grote privilege het is het leven te zijn en te schenken, de vreugde te zijn en te schenken.

Gij hebt het leven weer (vandaag!) ontvangen, niét *omdat* gij nog de moeite waard zijt gespaard te worden, maar gij zijt de moeite waard bevonden in de beslissing van God blijkens het feit van uw leven (vandaag!). Wie niet krachtens deze goddelijke toekeer en gunst met heilige lust wordt aangedaan om zo oud te worden als Methusalem [Gen. 5: 21vv.] en – gestorven – nog weer op te staan uit de doden, aan hem is het wonder van de dag (déze dag, wel verstaan deze zín dag, zijn ingang ten leven!) eigenlijk verspild. Maar wie

²³ Dmitri Karamasov is een van de hoofdpersonen in *De gebroeders Karamasov* (1880) van F.M. Dostojevski. Aan het slot wordt Dmitri tot Siberië veroordeeld voor de moord op zijn vader – hoewel er uiteindelijk geen sprake blijkt te zijn van moord, is er (daar gaat het boek over) wel sprake van schuld. Over Dostojevski en met name over de genoemde roman heeft Miskotte in de jaren '20 een aantal lezingen gehouden, als het essay ‘Het atheïsme bij Dostojevski’ verschenen in K.H. Miskotte, *Verzameld Werk* 12 (1999), 232-254.

het leven ziet als een lieflijk omhelsd-worden door God, ach, voor hem is *het geluk gerelativeerd*. Het leven kan niet meer bemind worden om wat het aan schoons bevat, de eigenlijke schoonheid van het leven is het leven zélf, niet het leven-als-feit en niet het vroom-geleefde leven, maar het leven zoals het in zichzelf geworden is tot de wonderdadige verbintenis met God.

“Heer, bij deze dingen leeft men.” Deze ervaring heeft ook nog een andere zijde, tot ‘deze dingen’ behoort ook dat andere, deze tweede motivering: “Gij hebt al mijn zonden achter uw rug geworpen” (Jes. 38: 17b).

In het vroegere leven dreigde het gevaar niet alleen van de dood, maar van de gééstelijke dood, de vervreemding van de Oorsprong, zowel door de beklemming van onze situatie als door de eigengereide vlucht uit onze menselijke situatie. En nu... God heeft de schuld – alles wat wij Hem schuldig gebleven zijn – niet meer willen zien, radicaal genegeerd omdat Hij die op zijn wijze gezien had en op zijn wijze vereffend. Om onze geest te laten leven, dáárom, ja daarom heeft Hij achter zijn rug geworpen, objectief *tot verleden gemaakt*, de schuld van ons leven. Waar vergeving van de zonden is, daar is leven en vrolijkheid. Lieflijk omhelsd! – dat maakt dat wij onmogelijk meer tot elke prijs kunnen wensen ‘gelukkig’ te worden, want wij léven.

Maar dit ‘achter zijn rug geworpen’: dat *relatieveert de deugd*, zoals de ‘omhelzing’ van onze adem het geluk relativeerde. Wie nog een ‘beter mens’ wil worden, die is vergeten dat er *geen heiligheid is dan de dankbaarheid* voor de vergeving van de zonden, de toegepaste, de doorgevoerde dankbaarheid. We kunnen er niet meer naar streven per se goed of edel, rechtvaardig of heilig te worden. Daarom wordt het een mens die zo, gewoon en oprecht, door de diepte ging meer en meer vreemd een ‘oplossing’ te zoeken. Een oplossing zou alleen op papier staan maar hĳ mag leven in de dag. Vraagt men een beeld om het bedoelde te verifiëren, dan denk ik aan spanningen in het huwelijk. Het is als met het uitpraten bij vervreemdingen tussen man en vrouw. De oplossing is een kus! Dat is geen oplossing, dat is een vlucht uit de problemen, zegt de buitenstaander... en hij heeft gelijk, hij zou gelijk hebben als de kus het zegel op een compromis was. In waarheid wordt geen probleem ooit ten einde uitgepraat, er valt nooit helemaal uit te komen tenzij wij elkaar verlossen uit de ‘oplossing’, elkaar ontslaan van het totale begrijpen en overgaan tot de... dingen: ‘Liefste, bij deze dingen lééft men en in dit alles is het leven van onze liefde’.

Als het leven van de lof opbloeit, dan gaat het leven door! Beter? Misschien! Zeker, door de vergeving, nieuw! Want bij deze ongehoorde en eeuwige dingen leeft een mens óp. Gij zult niet vergeving ontvangen *omdat* ge u bekeert, maar ge bekeert u omdat gij vergeving ontvangen hebt. Wie de zonden en dwaasheden van zijn gezelschap niet achter zijn rug kan werpen is een povere minnaar, een stramme compagnon, geen dichter, geen zanger. Uitpraten is goed, maar men komt er nooit goed uit als er niet iets gebeurt van dat geweldig creatief gebeuren: het sacrament van de heilige huwelijkse staat in werkelijke herhaling, de heilige kus. Versta dit als een beeld van de wijze waarop de Heer in uw leven regeert door de vergeving van de zonde.

V

“De Here regeert”! – Hoort u het nu anders dan in het begin? In het begin liepen wij vast

met die stelling, die belijdenis, namelijk zodra wij het niet formeel namen maar existentieel, niet algemeen maar persoonlijk. We moesten erkennen dat voor onze ervaring niet alleen het wereldtoneel, maar ook het binnenste gebeuren van ons leven geen grond gaf voor een concreet geloof in de voorzienigheid van een God die goedheid, gerechtigheid en wijsheid *is*. We werden geleid tot het voorrecht van de vraag, het verzet, het protest, de strijd. De vooronderstelling van dit voorrecht was juist de verwachting dat de Héér regeert en dat wij bestemd zijn dit enigermate te *verstaan*. Wij gingen van de algemene stelling wég, zoekend naar de persoonlijke antwoorden en de vervulling van onze begeerte naar een oplossing. En wat vonden wij? Dat juist langs deze weg de oplossing niet werd gevonden maar iets beters, namelijk het leven, aan de grenzen, voor het aangezicht van God. Nu keren wij tot het begin terug en zeggen, maar anders dan tevoren: “De Heer regeert”!

Het is een stelling, een belijdenis, een lied, niet te bewijzen. Waarom niet te bewijzen? Omdat de waarheid ervan gelééfd wordt! Door wie geleefd wordt? Door Hizkia, aan de dood ontkomen, door u en mij die in het volle leven worden gesteld! Vandaag aan dood en gericht ontruikt! Wij aarzelen verder te gaan en te zeggen: de waarheid wordt *geleefd door God!* Toch is dat het diepste geheim. Daarom moeten alle ‘bewijzen’ om het geheim heen praten. Het grote exempel is: het kruis van Christus, het *toonbeeld* van wat voorzienigheid *is*, het toppunt van alle gevaarlijke, onmogelijke wendingen in Gods gangen.

Niet alleen de mens moest hier de waarheid van de regering van God, zelf levend en stervend en herrijzend, doorlêven en vóórleven God zelf was daar bezig zich uit te leveren aan ons lot en te vergaan in onze schuld. Hij zélf wiste alle bewijzen uit, Hij zelf nam de oneindige weerloosheid op zich alleen maar te leven en te sterven in ons midden. Met eerbied gesproken: de Here zelf kende geen ander leven meer dan een leven zonder oplossing, de Here zelf onttrok zich daar aan alle begrip en was geconcentreerd op het bij-ons-zijn in het leven, zonder [andere] taal dan de taal van zijn leven, de taal van zijn bloed. Hier bleef Hem vanuit zijn hart niets anders over dan de aarde te kussen, het leven te omhelzen midden in de agonie en achter zich te werpen het ver-keer-de verleden. Hier schiep Hij dat heden waarin geen onderscheid meer is tussen het ‘leven’ en het ‘leven van de geest’. Hier was Hij niets meer dan een mens die zijn einde vindt: en niet desondanks maar juist daarin was Hij God, God die regeert vanuit het begin dat Hij zelf stelt, het nieuwe begin dat Hij zélf is op de oude aarde. O, zie naar Golgotha!

Waar was ooit zoveel vrijheid aan de demonen gegeven? Waar was ooit zulk een volkomen falen van God openbaar? Zulk een schuld en schande van de mensen voor aller ogen? Zulk een radicale dood voltrokken? Zulk een liquidering van alle pleitgronden voor de zin van het leven? En waar was ooit de ontmaskering van de Duivel zo overweldigend? Zo stil, zo hoog en onherroepelijk?

Juist zo werd de triomf van de Liefde openbaar! Juist zo de eer van de mens hersteld! Juist zo de verzoening bezegeld! Het paradijs herwonnen! Daarom is, zo ergens dan hier, de voorzienigheid: in die allerbijzonderste vorm, geladen met de meest indringende werkelijkheidsmacht, als met handen te tasten: leven! heilsleven! zegepraal! wezenlijkheid! tegenwoordigheid!

Maar, zo kan men vragen, is dan hier een oplossing, in deze zin dat wij de noodwendigheid daarvan kunnen inzien, het kunnen inpassen in een zinrijk verband, er een wereldbeschouwing omheen kunnen bouwen, er een afdoende rechtsgrond voor kunnen

aangeven? Nee, en daarin leeft het geheim, het geheim van de Liefde. Men spreekt wel over de Almacht die 'geen rekenschap geeft' en daarom duister is, hier moeten we spreken van de Liefde die *geen rekenschap geeft omdat zij licht*, voor onze ogen (zolang wij in dit vlees zijn) veel té lichtend is. Er is een oude term, door godvruchtige mensen gemunt: "De Here heeft redenen uit zichzelf genomen"²⁴ om... te scheppen en om te verlossen, om zo ons leven te 'omhelzen'.

Wat wij ook zeggen (en terecht) over schuld en straf, oordeel en vloek en plaatsbekleding, over een goddelijk eerherstel, over de noodzaak van de verzoening: het hangt alles toch aan het welbehagen van God om juist *deze* weg te gaan, juist *dit* tot verzoening te stellen, juist zo mét ons te zijn. Het geeft geen volkomen antwoord op de vraag of het niet anders had gekund. Het móet ook onmogelijk zijn ooit een 'bevredigend' inzicht te vinden. Omdat het God zelf is die in zijn zelfovergave, in Christus, *handelt boven alle maat* van ons begrip en van onze verwachting, doch naar zijn belófte. "En het welbehagen des Heren zal door zijne hand gelukkig voortgaan" (Jes. 53: 10). Dát is het, als bij dat uitpraten en die kus en die nieuwe vrede van de heilige huwelijkse staat: het voortgaan van 'de levende, de levende'! Zijn wij nu 'bevredigd'? Of klinkt het ons eigenlijk ridicuul om nog naar een 'bevredigend' antwoord te vragen terwijl we in de vrede van God zijn ingegaan, in de hemel van het Leven? Leven! Zonder oplossing! Ja met een zekere verachting voor 'oplossingen', leven in een nieuwe vrijheid tegenover onze eigen maten van geluk en onze eigen normen van deugd! Door de 'oplossing' zou onze voortgaande gemeenschap met de levende God worden opgelost in een abstractie, waarbij we verdorren zouden in een braaf geloof of malende zouden worden van een eindeloze reeks cerebrale grenssituaties.

God zegt ons veel beter in het leven zélf wat Hij bedoelt, Hij legt veel meer licht in een kus dan in een verklaring. Opdat wij zouden uitbreken met een stem van jubel en uitdagende zekerheid: "Here, bij deze dingen leeft men, en in dit alles is het leven van mijn geest"!

VI

Hizkia wist niet wat het kostte dat de regering Gods in ons leven zo is, zo kan zijn, zo mag zijn, zo mag voortgaan tot de voleinding, zo tot in het concrete zich bevestigt.

Een christenmens weet dat de regeringsdaden Gods komen 'uit de hemel', van Hem die onze schuld droeg, dat zij komen 'van het kruis'. Dit is zijn geheim: er is geen oplossing omdat 'uit de hemel' en 'van het kruis' een en dezelfde oorsprong aanduiden. De christen staat onder deze regering. Hij zou alles weer wankel maken in zijn beperkte maar verrukte geest als hij niet met vreugde *onderworpen* was aan de macht die de hoogste vrijheid in de diepste vreugde hem waarborgt. Wie zou het kunnen uitspreken, de wéélde van deze pijn, dat er geen oplossing is omdat de oplossing tevergeefs gezocht wordt érgens in een wereld die in haar *geheel* opgenomen is in de verlossing?

We kunnen dit geheel niet voor ogen krijgen maar het centrum staat ons voor ogen: God regeert vanaf het kruis en vanuit de hemel. In Christus Jezus is dit dezelfde troon, dezelfde witte troon [Opb. 20: 11], hetzelfde heilige hart, hetzelfde bloed. Het is de éne vooronderstelling, voor, boven en na deze wereld, waarin wij 'ergens' zijn. Maar door die

²⁴ 'God neemt redenen uit zichzelf': term uit de gereformeerde traditie om aan te geven dat de grond van Gods genade niet te vinden is in geloof of verdienste, maar geheel bij God zelf is. Zie 2 Kor. 5: 18, Hebr. 2: 10.

troon en door dat bloed zijn nu *nergens oplossingen meer omdat de verlossing niet ergens, maar overal is en geldt en werkt*. Nergens oplossingen die bevredigen omdat de verlossing, die in Christus Jezus is, onze vrede is. En óók de *vrede van de wereld* en de rechtvaardiging van de geschiedenis, de onttovering van de “Vorst van deze eeuw” [2 Kor. 4: 4] en de “wederoprichting aller dingen” (Hand. 3: 21) is het doel van de voorzienigheid.

Dáároveň spreken wij nu niet. We hebben rechttoe rechtaan over óns leven willen spreken, over het raadsel en het geheim van ons bestaan. Dáár allereerst moet duidelijk zijn wat het betekent dat de Heer regeert over ons als ‘onze’ God. Lieflijk omhelsd is ons leven, eens en voorgoed, in de *dood* van Christus. “En Hij is voor allen gestorven, opdat degenen die leven niet meer voor zichzelf zouden leven, maar voor Hem die gestorven en opgewekt is” (2 Kor. 5: 15). Achter de rug zijn onze zonden, eens en voorgoed, geworpen in de opstanding van Christus. Want Hij is overgeleverd vanwege onze zonden en opgewekt vanwege onze rechtvaardiging (Rom. 4: 25).

Het leven-zonder-meer vervluchtigt in de dood al zou ‘God’ nog zozeer God zijn en al zouden al onze oplossingen kloppen. Maar het leven van ‘de levende, de levende’ laat elke oplossing achter zich in de verlossing uit alle vragen tot het *zijn*, tot de vreugden van het bestaan, het bestaan samen met Jezus in de wereld, die goed is omdat Hij goed is en ons “tevorens uitnemend heeft liefgehad”. [1 Joh. 4: 19]

Een christenmens weet ten slotte van niets dan het leven op aarde, deze bijzondere aarde, de ruimte van de gemeenschap met de levende God. Als men de valse tegenstelling even mag maken: hij is eerder een vitalist dan een moralist, hij is eerder een kunstenaar dan een jurist, eerder een eeuwig-verraste dan de bewoner van een systeem. Met alle ‘waarom’ leeft hij dóór, zonder oplossing, onder de schijn dat het noodlot of het toeval hem parten heeft gespeeld. Hij leeft dóór, niet eens zozeer om later toch nog eens een oplossing te zullen vinden (hoewel hij daarop ook hoopt), maar om in het heden God te loven.

Hij leeft dóór omdat hij wéét waarom het gaat: in alle geheimenissen en met alle raadselen te wonen in *deze* wereld als in *Gods* wereld. Daarom zullen wij *vrolijk* zijn: wij kunnen ‘op de hoogte zijn van de tijd’ als van Góds tijd! Daarom zullen wij *rustig* zijn! Niét, waarachtig niet zolang we aan de voorzienigheid geloven als aan een plan dat zich in *vreemde* bovenwerelden en duistere achtergronden voltrekt, maar zodra wij in ons eigen bestaan opgewekt worden te verstaan en te beamen: “Here, bij *deze* dingen lééft men en in dit alles is het leven van mijn geest”, zodra wij alle verklaringen hebben losgelaten, alle ezelsbruggetjes hebben afgebroken en om Christus’ wil niet anders kunnen dan zeggen: er wórdt geregeerd!²⁵ Er wordt leven uitgedeeld! Het leven is in zijn diepste wezen vreugde (wat het ook brenge), als “de dood waarlijk is tenietgedaan en het leven en de onverderfelijkheid zijn aan het licht gebracht” (2 Tim. 1: 10), als de schuld werkelijk is vergeven, en “Hij met een enige offerande voor eeuwig volmaakt heeft hen die geheiligd worden” (Hebr. 10: 14).

De consequentie van dit alles is geweldig van eenvoud. Stuntelig, haperend, ruwweg, raak en zo heerlijk-oppervlakkig staat het in het kinderlijke Oudejaarslied:

²⁵ Deze uitspraak van Christoph Blumhardt (jr.) gebruikte Karl Barth aan de vooravond van zijn dood (1968) in een telefoongesprek met Eduard Thurneysen (met Barth een van de grondleggers van de dialectische theologie).

*Alzo was 't en alzo zij 't,
ieders hart zegg': 'Amen!'
Dank en eer zij God gewijd,
stemt in 't loflied samen!
Smaakt met lust,
sluit met rust
dag en jaar en leven,
u door God gegeven.²⁶*

Of, gedragen, met ingehouden vervoering, in de woorden van de oude psalm:

*Gij maakt eerlang mij 't levenspad bekend,
Waarvan, in druk, 't vooruitzicht mij verheugde;
Uw aangezicht, in gunst tot mij gewend,
Schenkt mij in 't kort verzadiging van vreugde;
De lieflijkheên van 't zalig hemelleven
Zal eeuwiglijk Uw rechterhand mij geven.²⁷*

Of, onmiddellijk en eenvoudig, met het Apostolicum: "Ik geloof de vergeving der zonde, wederopstanding des vleses en een eeuwig leven".

²⁶ Gezang 296, vers 5 (1938).

²⁷ Psalm 16, vers 6 (1773).